

Alchemistische beelden in sprookjes

Cornelia Reimerink

Droomjournaal - Vereniging voor de Studie van Dromen
Winter 2007, 12^e jaargang nr.4

Sprookjes spreken tot ons in symbolen en in dat opzicht staan sprookjes dicht bij de droom. De symbolen in sprookjes spreken ons aan in ons eigen individuele bestaan maar wijzen ons er tegelijkertijd op dat ons individuele probleem ook een collectief existentieel probleem is. Daarom worden sprookjes worden ook wel 'de dromen der mensheid' genoemd. Zij weerspiegelen de fundamentele structuur van de psyche. Sprookjes, dromen en mythen geven uitdrukking aan wat er in de ziel leeft. Hierin overheerst de vraag: "Hoe kom ik als individu tot mijn bestemming?" En in de poging een antwoord te geven op deze vraag, houden alle uitingen van het onbewuste, en dus ook sprookjes zich bezig.

Om de beeldtaal van sprookjes te verstaan moeten wij elk beeld zien als een sleutel tot een kamer, waarvan de inhoud gevonden wordt door de met het uitgangbeeld verbonden associaties. De techniek van de amplificatie kan ons hierbij helpen. Amplificatie is een van de interpretatie-technieken die Jung ontwikkelt heeft om dromen te duiden. Via associatie probeerde Jung de persoonlijke context van een droom vast te stellen; via amplificatie bracht hij die in verband met universele beelden. Amplificatie behelst het gebruik van mythische, historische en culturele parallellen om de metaforische inhoud van droomsymbolen te verhelleren en te verruimen. Ofwel de droomsymbolen tegen het licht houden van onder andere mythen, sprookjes, alchemie, kunst, godsdienst etc.

Deze techniek kan natuurlijk ook gebruikt worden om de mogelijke betekenis van sprookjesbeelden te achterhalen. In het bestek van dit artikel zullen we een aantal sprookjesbeelden en symbolen tegen het licht van de alchemie houden.

Wanneer we sprookjes namelijk nader beschouwen dan komen we in overvloed beelden tegen die lijken op symbolen uit de alchemie. Bijvoorbeeld de zoektocht naar onsterfelijkheid of een grote schat (het levenselixier of de steen der filosofen); gedaanteverwisselingen (transmutatie); of bijvoorbeeld een huwelijk aan het slot tussen de held en heldin (*coniunctio oppositorum*). Voor Carl Gustav Jung waren deze overeenkomsten van grote betekenis. Om bewijs te leveren voor zijn hypothese omtrent het bestaan van het collectief onbewuste en de archetypen ging Jung op zoek naar historische voorlopers van moderne innerlijke ervaringen. Jung zijn kennismaking met de alchemie bleek van doorslaggevende betekenis. Tot zijn grote verrassing merkte Jung dat de symbolen van de alchemie eigenlijk oude bekenden voor hem waren: vergelijkbare symbolen en motieven was hij al eerder tegengekomen in mythen, sprookjes en dromen.

Bovendien bleken dergelijke motieven een proces van psychische rijping te weerspiegelen. Jung zegt hierover in zijn autobiografie 'Herinneringen, Dromen, Gedachten': *"Pas toen ik de alchemie leerde kennen werd het me duidelijk, dat het onbewuste een proces is, en dat de relatie van het ik tot de inhouden van het onbewuste een wezenlijke verandering of ontwikkeling van de psyche veroorzaakt (...). Door de studie van de individuele en collectieve veranderingsprocessen en door het inzicht in de alchemistische symboliek,*

kwam ik tot het centrale begrip van mijn psychologie, het individuatieproces”.

Met al onze wetenschappelijke kennis lijken de alchemisten in onze ogen het onmogelijke te hebben gewild: goud maken uit lood, as of drek, de zoektocht naar de steen der wijzen of het brouwen van een levenselixer. Maar voor de alchemisten was de stof nog een geheimzinnig iets. En het onbekende is een zeer geschikte gelegenheid tot projectie van onbewuste inhouden. Dit overkwam dus ook de alchemisten. Wat zij als eigenschappen van de stof ervoeren, waren in werkelijkheid veelal onbewuste inhouden; de innerlijke belevingen die zij gedurende hun werk in het laboratorium ondergingen, schreven zij toe aan het alchemistische proces in de retort. In psychologische zin is de grondstof identiek met de inhouden van het onbewuste. De binnenwereld levert als het ware de grondstof waarmee het alchemistische opus, het individuatieproces, begint. De grondstof voor deze arbeid noemden de alchemisten de *prima materia* of oerstof. De alchemisten beschouwden de stof als een soort vat waarin een goddelijke geest was ingesloten, die men moest trachten te leren kennen en uit zijn gevangenis te bevrijden. Zij dachten dat als je de ziel van de materie wist te wekken, dat dan de stof kon veranderen in goud. Een dergelijk beeld (het maken van goud uit op het oog waardeloze stof) komen we ook in het sprookje ‘Repelsteeltje’ tegen. In het begin van het sprookje schept de molenaar naar de koning op over zijn dochter en beweert dat zij van stro goud kan spinnen. Daarna stelt de koning haar op de proef en sluit haar op in een kamer vol met stro. Wanneer zij niet in staat is al dat stro de volgende dag in goud te hebben gesponnen, moet zij sterven. Eenmaal alleen achtergelaten barst zij in tranen uit en verschijnt er opeens een klein mannetje, ‘de alchemist’ Repelsteeltje, die in ruil voor haar halsketting al het stro in goud spint...

Jung heeft grote overeenkomsten ontdekt tussen de fasensymboliek van het alchemistisch proces en de symbolen die naar boven komen in het individuatieproces. De hoogtepunten van de alchemistische fasen vallen samen met de markeringspunten die Jung heeft onderscheiden in het individuatieproces. De fase van het *nigredo* (de zwarte fase) is te vergelijken met de confrontatie met de schaduw; het *albedo* (de witte fase) komt overeen met de voortgezette exploratie van het onbewuste; in het *rubedo* (de rode fase) vindt de geboorte van het zelf plaats.

Deze kleursymboliek is ook sprookjes niet vreemd. In ‘Sneeuwwitje’ bijvoorbeeld zit de koningin te naaien voor het donkere venster van ebbenhout en laat enkele bloeddruuppels vallen in de sneeuw. Dan wenst zij zich een kindje: “...zo wit als sneeuw, zo rood als bloed en zo zwart als het hout van het raamkozijn. Spoedig daarop kreeg zij een dochttertje, dat zo wit was als sneeuw, zo rood als bloed en haar haren waren zo zwart als ebbenhout en daarom werd zij Sneeuwwitje genoemd. En toen het kind geboren was, stierf de koningin”(Gebr. Grimm). Hierin wordt meteen al duidelijk dat Sneeuwwitje de 3 fasen in aanleg al in zich draagt. Zwart – wit – rood vormen de grondtrekken van het op handen zijnde individuatieproces. En dus is ook Sneeuwwitje zelf door deze kleuren gekarakteriseerd. Zij vormt de wezenskern, die aanvankelijk verstoten en vervolgt door de stiefmoeder, uiteindelijk, na een hele ontwikkelingsweg, trouwt met de prins. Dezelfde drie kleurfasen komen we ook tegen in het sprookje ‘De mooie Wassalissa’. In dit sprookje wordt Wassalissa door haar boze stiefmoeder en twee stiefzusters erop uitgestuurd om vuur te gaan halen bij de heks Baba

Jaga. Onderweg rijdt een wit geklede ruiter op een wit paard Wassalissa voorbij en het wordt dag. Een eindje verder rijdt een in het rood geklede ruiter haar voorbij op een rood paard en de zon gaat op. Op de avond van de volgende dag bij aankomst bij de hut van de Baba Jaga komt een in het zwart geklede ruiter op een zwart paard voorbij en alles wordt zo zwart als de nacht. Na een aantal taken voor de Baba Jaga te hebben verricht (waaronder het scheiden van het slechte en goede graan en het lezen van het maanzaad), stelt Wassalissa de Baba Jaga een aantal vragen. Deze gaan over de betekenis van de drie ruiters. De Baba Jaga zegt dat de eerste haar dag is, de rode haar zon en de zwarte haar nacht. Hier zien we dat de Baba Jaga in dit sprookje op volmaakte wijze de Grote Moeder in haar tweeledige aspect verbeeldt. Deze godin met haar licht –en schaduwzijde is een symbool van het Zelf. Zij zou het niet over ‘mijn dag en mijn nacht’ kunnen hebben als zij niet de bezitster van de dag, de nacht en de zon is. Zij is a.h.w. de ‘gebiedster’ van het individuatieproces met zijn drie kleurfasen. Tevens beweegt de Baba Jaga zich voort in vijzel met een stamper, ook één van de instrumenten van een alchemist, wat nog eens extra bevestigd dat zij ‘De Grote Alchemiste’, oftewel een beeld van het Zelf is. Zowel in ‘Sneeuwitje’ als in ‘De mooie Wassalissa’ zijn nog veel meer alchemistische beelden te vinden. Om nog maar een voorbeeld te noemen: het schoonmaken van het hutje van de dwergen door Sneeuwitje en de hut van de Baba Jaga door Wassalissa. Dit beeld komen we namelijk ook tegen bij de fase van het *albedo*. Dit bewustmakingsproces is door de alchemisten aangeduid als het witmaken of witwassen. Sommigen alchemisten vergeleken deze arbeid met vrouwenwerk zoals koken, wassen en bleken van witte lakens.

Andere sprookjes die bol staan van de alchemistische beelden zijn o.a.: ‘Het water des levens’, ‘Het zingende springende leeuwerikje’, ‘De kikkerkoning of IJzeren Hendrik’ (de bron waarin de gouden bal valt is te vergelijken met de onderdompeling in het hermetisch vat) en ‘Het standvastige tinnen soldaatje’. Maar wat is nou de zin van dit alles, het constateren van de parallelen in symboliek?

Zoals in het begin al is opgemerkt weerspiegelen sprookjes de fundamentele structuur van de psyche. In sprookjes leveren de archetypische voorstellingen ons aanknopingspunten voor een beter inzicht in de processen die zich in de collectieve psyche afspelen. Volgens Marie Louise von Franz (naast medewerkster van Jung) neemt het inzicht in veel Europese sprookjes sterk toe als de rijke symbolische bron van de alchemistische teksten wordt aangeboord. Het grote verschil tussen alchemistische geschriften en sprookjes is volgens haar dat alchemisten niet alleen symbolen produceerden door hun onbewuste in de *prima materia* te projecteren, maar ook over hun ontdekkingen theoretiseerden. Hun teksten staan niet alleen vol met symbolen, maar tevens met vele semi-psychologische associaties die met die symbolen verband houden. Alchemistische beelden kunnen dan ook worden gebruikt als de verbindende schakel tussen de minder bekende sprookjesbeelden en onze bewustzijnswereld. Met behulp van de amplificatie kunnen we dus op zoek naar wat het sprookje ons te vertellen heeft. Hoe meer je je op die manier in sprookjes verdiept, hoe meer je verrast zal worden door de veelzijdige uitwerking van de dieptepsychologische problemen, die ons ook nu nog dagelijks bezighouden.

Sprookjes zijn dus niet alleen maar leuke verhaaltjes voor kinderen, maar kunnen als wegwijzers dienen naar ons Zelf. En hetzelfde geldt eigenlijk voor

de alchemie. Wat op het eerste gezicht lijkt op het onzinnige najagen van een fantasie, blijkt bij nadere beschouwing een grote schat in zich te dragen. Het gaat immers niet om het gewone goud, maar om, zoals een aantal alchemisten schreven, het 'goud der filosofen'.